

Prezențe spirituale românești în spațiul american. Recuperări necesare

Mihaela ALBU

Exil, emigrare, diasporă

„Un fenomen literar încheiat din punct de vedere istoric” în opinia Evei Behring¹, exilul românesc nu poate fi considerat ca atare decât dacă privim fenomenul expatrierii din unghi exclusiv politic². Cei siliți de istorie să părăsească țara de origine din motive politice constituie numai un „fragment” dintre cei care au fost obligați de alte circumstanțe sau au ales ei înșiși să trăiască pe alte coordonate geografice. Se știe, de asemenea, că termenul de *exil* este „un termen abuzat”, așa cum sublinia și Alexandru Nemoianu într-un articol dintr-o revistă a exilului³. Desigur, „dintre noțiunile de *exil*, *emigrare*, *diasporă*, folosite cu același înțeles în Estul și Sud-Estul European, precum și în cercetarea românească, cea de *exil* pare să fie atribuită cel mai adesea acelor caracteristici care se referă la valorile emigrației dintre 1945 și 1989 și la motivația lor, la condițiile specifice de viață și de creație ale artistului în străinătate”⁴. Monica Lovinescu, unul dintre principalii reprezentanți ai exilului cultural, consideră că *exilat* „este acela care nu se poate întoarce fără a-și primejdui libertatea în țara de unde a fugit”⁵, propunând, pentru cei rămași în străinătate în noua condiție de după 1989, termenul de *diasporă*.

În cele ce urmează nu vom recurge la departajarea conotațiilor diferite ale acestor noțiuni, ci vom accepta cvasisinonimia termenilor, cu referire restrictivă numai la spațiul de emigrare – în cazul de față continentul american, urmărind o trecere în revistă a fenomenului cultural / literar și cu deosebire a celui manifestat în expresie lingvistică românească dincolo de ocean.

La o privire de ansamblu asupra exilului (literar) românesc, o primă constatare va fi aceea că, din punct de vedere istoric, fenomenul nu este la fel de vechi ca în cazul altor țări. Așadar, exilul nostru nu are, cu rare excepții, o istorie prea îndepărtată. Cei

¹ V. Eva Behring, *Scritori români din exil. 1945-1989*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 9.

² „Asuprire, urmărire politică, discriminare, închisoare și amenințare cu închisoarea, interdicție de publicare și cenzură – cu alte cuvinte motive politice și cultural politice pentru expulzare sau pentru a lua propria decizie de părăsire a țării, toate acestea ni se par determinanți indispensabile pentru definirea *exilului*” (v. Eva Behring, *op. cit.*, p. 12). Cercetătoarea scoate în evidență aceeași accepțiune dată exilului și de Gabriel Dimisianu, în art. *Exilul din exil*, „România Literară”, 25.06.-1.07. 1997, dar și de Adrian Marino în mai multe lucrări ale acestuia. La exilul „asumat din rațiuni de ordin politic” determinat de „utopia negativă” a celor 50 de ani de comunism se referă și Ștefan Stoescu în „Destin poetic românesc: 1944-2004 – în Statele Unite și Canada”, prefață la vol. *Timpul – rană sângerândă. Poezii români în Lumea Nouă*, București, Editura Criterion Publishing, 2006, p. v.

³ V. Alexandru Nemoianu, *Menirea presei exilului*, în „Origini. Romanian Roots”, nr. 7-8/2003, p. 21.

⁴ Eva Behring, *op. cit.*, p. 12.

⁵ Monica Lovinescu, *O paranteză cât o existență*, în „Secolul 20”, nr. 10-11-12/1977, 1-2-3/1978, p. 176.

plecați au fost mai întâi în căutarea unei vieți mai bune, în căutarea unor mijloace materiale cu care să-i ajute pe cei rămași acasă. În zilele noastre istoria pare a se repeta. În Italia, Spania, Anglia, Germania, Franța, în Statele Unite sau Canada au emigrat familii întregi, uneori sate întregi în căutarea unui loc de muncă. Și atunci, și acum, printre cei plecați se aflau și se află scriitori, jurnaliști, oameni de cultură care au dus / duc cu ei, pe lângă limba română, dorința firească de continuare a preocupărilor de acasă. Adaptarea nu era / nu este deloc ușoară, mai ales pentru cei care nu vor să uite de unde vin și cine sunt. „Aveam momente când mă întrebam: Ce caut aici? De ce am venit? Am venit ca să uit sau am venit ca să-mi amintesc?”⁶, răspundea la întrebările unui reporter, de asemenea cu întrebări (retorice), unul dintre reprezentanții exilului recent, scriitorul și editorul Gabriel Stănescu⁶.

O caracteristică a timpului de astăzi în ceea ce-i privește pe cei ce trăiesc pe alte meleaguri a fost semnalată de Laurențiu Ulici într-un articol⁷ referitor la exilul literar românesc. Aducând în discuție și aspectul statistic și împărțind în două momente exilul literar românesc din secolul al XX-lea (anii 1945-1949 și 1972-1989), criticul făcea observația că peste 12% dintre scriitorii români în viață trăiesc și azi într-un autoexil⁸, procentul acesta depășind pe cel al scriitorilor din alte țări foste comuniste. Motivele pentru care un număr atât de mare de scriitori nu s-a întors în țară după 1989 nu formează subiectul prezentării de față. Ele sunt, desigur, de ordin obiectiv, dar, în multe situații, și subiectiv⁹ putând forma subiectul unui studiu special.

Despre exiluri

Dacă, așa cum afirmase Monica Lovinescu¹⁰, „exilul nu există la singular” și putem vorbi de tot atâtea exiluri câte epoci, putem vorbi și de tot atâtea exiluri câte experiențe, nu încapă îndoială că trebuie cercetată și evaluată o diversitate de identități, de manifestări literare, de activități într-o zonă sau alta unde întâlnim imigranți români.

Și totuși, cel puțin pentru perioada expatrierii impuse de împrejurări politice, Mircea Eliade scotea în evidență ca pe un tot *fenomenul cultural românesc* din exil, care avea ca bază „creativitatea românească pe toate planurile și la toate latitudinile”¹¹. Astfel, în articolul *Pentru o Bibliografie a pribegiei* (din 1953!), savantul român scria despre o latură importantă a activității celor ce trăiau în afara țării, și anume activitatea culturală. „Un număr foarte limitat de scriitori și cărturari români”, scrie în continuare Eliade, se găsește „peste frontiere, în libertate.” (...) „Zdrobitoarea majoritate (...) a rămas în țară. Acei foarte puțini numeroși români din exil, care aveau vocația culturii n-

⁶ V. Gabriel Stănescu, *Mai important decât modul de receptare a unui act cultural, este, cred, dovada faptului că exiști, că manifesti voința de a fi tu însuși*, în „Conexiuni” nr. 15, mai 2006.

⁷ V. Laurențiu Ulici, *Avatarii lui Ovidiu*, în „Secolul 20”, nr. 10-11-12/1977, 1-2-3/1978, p. 14-16.

⁸ „Interesant de spus în finalul acestui scurt eseu ar fi că – în practica istorică a exilului românesc cel puțin – foarte puțini, ca să nu zic chiar nimeni, dintre exilații din domeniul literaturii s-au întors acasă după ce motivele care le-au determinat exilul au dispărut” (v. Laurențiu Ulici, *art. cit.*, p. 16).

⁹ „După atâția ani trăiți cu obsesia României, nu mai sunt sigură că îi aparțin”, nota Sanda Stolojan în „Pagini de jurnal”, inserate în „Secolul 20”/1997, p. 192.

¹⁰ V. Monica Lovinescu, *O paranteză cât o istorie*, „Secolul 20”/1997, p. 171.

¹¹ V. Mircea Eliade, *Pentru o bibliografie a pribegiei*, în vol. *Profetism românesc*, București, Editura „Roza vânturilor”, 1990. p. 155 (s.n.).

au stat cu mâinile în sân. *Datorită lor, România există astăzi*, în foarte multe țări, nu numai prin tragedia fără pereche care ne sângerează patria – ci există și ca prezență spirituală¹².

Limba și identitate

În mare parte (și cu deosebire cei din valul de emigranți de după instaurarea comunismului, care realizaseră imposibilitatea întoarcerii), scriitorii exilați s-au menținut în expresia românească, au continuat să gândească în limba română¹³, să scrie, să scoată ziare și reviste, să înființeze edituri chiar, să „mute” cu alte cuvinte pe cât posibil „țara” cu ei, luptând astfel pe toate căile pentru a rămâne ceea ce fuseseră acasă și, în ultimă instanță, pentru menținerea identității. Și totuși, chiar dacă, în general, scriitorii români care au trăit/trăiesc încă dincolo de granițele țării au confirmat/confirmă ceea ce afirmase un important scriitor rămas în țară, Ștefan Augustin Doinaș, anume că „ne zbatem mereu în placenta existenței originare”¹⁴, nu putem exclude și acea categorie de scriitori care au adoptat (parțial sau integral) noua expresie lingvistică a țării de adopție. În spațiul american contemporan numele cele mai frecvent citate pe această direcție sunt Andrei Codrescu ori Petru Popescu.

Așadar, fie dintr-o imposibilitate a adaptării la noua limbă, fie dintr-o atitudine de „apărare”¹⁵ față de noua cultură – străină – și de păstrare astfel a identității, foarte mulți dintre scriitorii au continuat deliberat să scrie în limba română, iar cazul lui Mircea Eliade (ca autor de literatură beletristică) este unul revelator. Nedesprins decât fizic de cultura țării sale, continuând să se simtă scriitor român, pe Eliade „îl interesa îndeaproape felul cum vorbeau și scriau azi cei din țara atât de îndepărtată și de inaccesibilă”¹⁶. Și, în plus, putem da un citat din *Memoriile* sale, o mărturie personală, cu alte cuvinte: „N-aș fi putut fi creator decât rămânând în *lumea mea*, care era în primul rând *lumea limbii și culturii românești*”¹⁷. Și Vintilă Horia, și Mircea Eliade, și Ștefan

¹² *Ibidem*, p. 152 (s.n.).

¹³ Ștefan Baciu, de exemplu, retrăind în amintire viața sa alături de Mira Simian în cartea de memorii intitulată simplu *Mira*, dezvăluia faptul că oriunde s-au aflat în lume (în Rio de Janeiro, în Seattle, în Hawaii) ei doi vorbeau românește.

¹⁴ V. Ștefan Augustin Doinaș, *Între farsă tragică și destin*, în „Secolul 20” / 1997, p. 6.

¹⁵ „Se va încerca un scriitor în alt idiom? Nu-i va fi ușor să renunțe la cuvintele în care zace trecutul său. Cine-și reneagă limba, pentru a adopta alta, își schimbă identitatea”, citează Ștefan Augustin Doinaș pe „singurul scriitor român modern care a reușit acest transfer de identitate din limba lui Eminescu în cea a lui Racine” (v. Șt. Augustin Doinaș, *art. cit.*, „Secolul 20”, p. 6).

¹⁶ V. Ion Negoiteșcu, *Românitățile lui Mircea Eliade*, în vol. *În cunoștință de cauză*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 12.

¹⁷ Mircea Eliade, *Memorii (1907-1960)*, București, Editura Humanitas, 2005 (ediție îngrijită de Mircea Handoca), p. 204 (s.n.). Un alt exemplu, de data aceasta din spațiul european, deși autorul a trăit o parte din viață pe continentul american: Vintilă Horia a scris în spaniolă și franceză, dar poezii a scris în limba română, iar cu ultimul roman (dinainte de sfârșitul său), *Mai sus de miazănoapte*, s-a întors (după aproape 50 de ani de exil) și în plan epic la limba română: „Pot să spun că (...) nu m-am despărțit, nu m-am rupt niciodată de România, și am reușit să nu mă rup, adică să nu mă pierd în fond, scriind poezii în românește (...) deci contactul l-am păstrat prin limba cea mai de sus, limba poeziei”, mărturisirea autorului în singurul interviu televizat, acordat jurnalistei Marilena Rotaru în 1990. Iar în Postfața la volumul de poeme *Viitor petrecut* (Craiova, Editura Europa, 1990), dedicată cititorilor din România, se confesa: „am putut îndura aventura exilului scriind, când puteam, pe românește. Nu numai nuvele, articole și eseuri, dar mai ales poeme. A fost un fel de a înlocui Țara pierdută.” Limba română ținea astfel loc de Țară (întotdeauna cu literă mare la cei ce fuseseră siliți să o părăsească!), limba maternă îi salvase în momentele grele îndurate de

Baciu ca și alții din generația lor s-au temut de pierderea identității, iar limba română le-a fost singurul punct de sprijin. „Păstrarea valorilor naționale este factorul liant care menține identitatea etnică”, constata profesorul și traducătorul Ștefan Stoenescu.¹⁸ Limba română poate fi (și trebuie) privită ca supremă valoare tradițională și prin ea în primul rând scriitorii români mențin identitatea.

Dar să nu ne oprim numai la generația „de aur”!

Putem da și exemple mai recente: la rubrica intitulată „Comentarii” din revista „Argeș”¹⁹, Bogdan Suceavă, scriitor român cu domiciliul în Statele Unite, își mărturisește și el „fidelitatea”, dragostea pentru limba română: „*Am scris literatură în limba română în America din fidelitate pentru o promisiune pe care mi-am făcut-o demult, în adolescență, o promisiune care include și un set de așteptări privind exigențele și calitatea.*”

Referindu-se la succesele (premiile) internaționale pe care le au romanele sale (în special *Întoarcerea huliganului*), Norman Manea, scriitor care trăiește și scrie la New York, cu cărți traduse în numeroase limbi, insistă chiar în răspunsul la un interviu: „*limba mea este limba română*”, și „*sunt un scriitor român – așa mă consider – și încă mai cred că un criteriu esențial în clasificarea unui autor este limba în care scrie*”²⁰.

Dar cum se împacă această nevoie (imperioasă pentru cei mai mulți) de menținere în „placenta existenței originare”, de menținere a identității, cu nevoia de afirmare în noul spațiu geografic, politic, economic, cultural în care scriitorul român își va continua existența? Evident că surmontarea dificultăților obiective și subiective, de limbă în primul rând, dar și de mentalități, tradiții culturale etc. nu a fost / nu este una foarte ușoară.

Plecând, depărtându-se, expatriatul percepe mai clar perspectiva, vede întregul și se vede pe sine cu mult mai multă acuitate implantat în solul aceluși întreg care se numește Țară – cu toate implicațiile ei socio-culturale. El învață scum să descifreze și să valorifice acel background pe care, acasă fiind, îl neglija. „Exilul m-a făcut să descopăr că aveam rădăcini, că-mi lipsea o parte din mine însăși”, își conștientiza condiția Sanda Stolojan²¹. De pe poziția cercetătorului de data aceasta, dar și a celui rămas acasă, Irina Mavrodin vede exilul ca pe una dintre experiențele „cele mai dureroase”, dar în același timp și una ce-i oferă exilatului „și cele mai mari șanse de a se regăsi, de a intra în armonie cu sine, de a se mântui”²².

Exil cultural românesc în spațiul american

Restrângând cercetarea fenomenului la spațiul american, deși, după cum se cunoaște, din numărul total al scriitorilor emigrați ponderea o ocupă cei rămași în

fiecare în condiția de străin în țară străină. „Aceste poeme au fost scrise între 1959 și 1975, în Madrid și Paris, sau pe-aproape, *cu gând de a nu mă pierde*”, citim la deschiderea volumului (s.n.).

¹⁸ V. Ștefan Stoenescu, în „Valorile românilor din America. Anchetă printre câțiva dintre membrii grupului etnic româno-american” din vol. lui Gabriel Stănescu *Românii din Lumea Nouă*”, Editura Criterion Publishing, 2003, p. 108.

¹⁹ V. „Argeș”, anul V, Serie nouă, nr. 10, oct. 2006, p. 3 (s.n.).

²⁰ V. interviul lui Victor Eskensay cu Norman Manea, în „Suplimentul de cultură”, nr. 27/ 4-10 noiembrie 2006, p. 3 (s.n.).

²¹ Sanda Stolojan, *Pagini de jurnal*, „Secolul 20”/ 1997, p. 193.

²² Irina Mavrodin, *Atâta exil câtă conștiință a exilului*, „Secolul 20”/ 1997, p. 294. „Condamnat și mântuit prin exil” se consideră și Norman Manea (v. Norman Manea în dialog cu Carmen Mușat, „Observatorul cultural”, nr. 48, 26 ianuarie-1 februarie 2006, p. 18).

Europa, vom constata că și dincolo de ocean scriitori și oameni de cultură români au transformat tragismul expatrierii într-o șansă a afirmării. Având în față (conștient sau nu) modelul dantesc al exilatului ce nu se lasă înfrânt, de depășire a condiției la care a fost constrâns, adoptând cu alte cuvinte atitudinea de luptători, mulți dintre scriitorii români și-au asumat exilul, așa cum aprecia Monica Spiridon în urma unei analize asupra expatriaților de dincolo de ocean, ca pe un „catalizator de identități și mai ales ca o formă de împlinire prin Reacție, față de mediul de proveniență, ca și față de cel adoptiv”²³.

Exemple semnificative întâlnim astfel în substanțialul articol „La vest de Eden” semnat de Monica Spiridon, articol subsumat temei majore a exilului propusă de „Secolul 20”. Cercetătoarea re-evaluează semnificația exilului, luându-și ca exemple câțiva scriitori români (critici și teoreticieni literari) din continentul nord-american care, ca și Eliade, au depășit condiția de înstrăinați, de exilați în permanentă nostalgie după patria pierdută, locul nașterii devenind mai degrabă un punct de referință pentru reflecție, pentru autocunoaștere și autoevaluare.

Distanța în spațiu permite și o distanțare în timp, aceasta facilitând o mai obiectivă perspectivă, precum și un exercițiu de adaptare la noul mediu cultural, însă nu prin schimbare, ci prin impunere a propriei identități. Cel puțin pentru cei aleși pentru exemplificare, „exilul este un exercițiu de flexibilitate, de adaptare și de sagacitate. El se repercutează salutar asupra modului în care ei își examinează din depărtare (sau de sus – cum vrem să spunem), dinlăuntru și totodată din afară, spațiul cultural originar: cel românesc”²⁴. La o privire generală asupra celor care au reușit să se impună într-un spațiu străin, fără îndoială că această reușită se datorează și faptului că aceștia au transformat exilul dintr-un handicap într-o „distanțare autorevelatoare și catalizantă a creativității”²⁵.

Exemplele Monicăi Spiridon (Matei Călinescu, Virgil Nemoianu, Toma Pavel, scriitori români care s-au impus în spațiul american²⁶) pun în evidență calitatea de „echipă bine articulată de experți”. Practicând „un stil comun în comparatistică, în teoria literară sau în studiile asupra discursului intelectual european”, această „echipă” relevă astfel o convergență în idei și spirit, reușind să constituie, de ce nu, o nouă triadă cu impact semnificativ (cu raportare la cea deja binecunoscută universal – Ionescu, Eliade, Cioran).

La această „echipă”, cercetătoarea adaugă (fără a intra în detalii asupra activității acestuia) pe Mihai Spăriosu. Lista ar putea continua și ne propunem în continuare să o întregim cu alte nume care s-au impus în spațiul cultural american (în sens larg, continental și nu restrictiv la Statele Unite).

Totodată, după cum se poate observa, exemplele de mai sus sunt cu precădere din domeniul științelor literaturii și mai puțin al literaturii propriu-zise, pentru care expresia lingvistică poate interveni ca un impediment major în afirmare.

„Prezența spirituală” românească din spațiul american ar putea constitui o cercetare de mare amploare. O trecere în revistă a tuturor numelor de scriitori români de pe continentul american, o detaliere a activității lor ar necesita un spațiu tipografic de

²³ V. Monica Spiridon, *La Vest de Eden*, în „Secolul 20”, nr. 10-11-12/1997, p. 230.

²⁴ *Ibidem*, p. 231.

²⁵ *Ibidem*, p. 226.

²⁶ „În noiembrie 1966, la reuniunea de la Toronto privind coordonarea bicefală. americano-canadiană a *Istoriei comparate a literaturilor*, partenerii americani se numeau ... Călinescu, Nemoianu, Spăriosu, Pop-Corniș, iar printre cei canadieni un loc proeminent îi revenea lui Călin Andrei Mihăilescu” (v. Monica Spiridon, *art. cit.*, p. 227).

mărima unei cărți. Ne vom rezuma numai la câteva exemple semnificative care să le completeze pe cele aduse de Monica Spiridon, cu referire la impactul activității lor în locul de emigrare, urmând ca o cercetare exhaustivă să o rezervăm unui volum pe care îl avem în pregătire.

Vom alege pentru început un nume relevant (în special pe continentul sud-american) – Ștefan Baci. Și nu exagerăm cu nimic, un argument venind fie și numai dacă îi vom enumera domeniile în care a activat ca poet, eseist, memorialist, ziarist, critic de artă, traducător, diplomat, profesor universitar sau distincțiile pe care le-a primit în lume²⁷.

Ca și alți diplomați pe care instaurarea comunismului în România îi va afla la post în străinătate, Ștefan Baci va alege calea exilului. Astfel, în 1949, împreună cu soția sa, Mira (căreia i s-ar cuveni o rubrică aparte), va pleca la Rio de Janeiro - Brazilia, unde (între 1953-1962) Baci va fi redactor la un important ziar, „Tribuna de Imprensa”, al cărei director, Carlos Lacerda, a fost, așa cum ne va relata scriitorul român într-una dintre cărțile sale de memorii – *Praful de pe tobă* – „cel mai mare gazetar al secolului XX din Brazilia și unul dintre cei mai de frunte din întreaga Americă Latină”. Despre această perioadă din viața sa, Ștefan Baci va scrie – în portugheză – o carte (*Lavradio 98*), în 1982, un adevărat „best-seller”. Tot atunci (și toată viața după aceea) se va bucura de prețuirea celor mai importanți oameni politici ai locului, dar mai ales a jurnaliștilor și scriitorilor, printre care la loc de cinste se situează Manuel Bandeira, nume important pentru mișcarea modernistă din Brazilia dintre anii 1922-1960, opera acestuia influențând întreaga literatură braziliană. O poetă braziliană de prim rang, Cecilia Meireles l-a prețuit de asemenea, precum și unul dintre cei mai reprezentativi poeți, cu o puternică influență asupra tinerilor scriitori brazilieni, Carlos Drummond de Andrade. În onoarea lui Ștefan Baci, la plecarea acestuia în Hawaii, Drummond i-a dedicat un poem în care insistă pe onoarea pe care scriitorul român a făcut-o orașului Rio de Janeiro de a fi cetățean al acestuia²⁸.

Autor a peste 100 volume de poezie, memorialistică, eseistică, traduceri și a peste 5000 de articole și studii, apărute în presa română, germană, franceză, latino-americană, nord-americană, elvețiană, fondator de reviste în exil, Ștefan Baci ar trebui fără nici o rezervă înscris în manualele școlare, alături de ceilalți români care au fost recunoscuți ca nume importante în țara de adopție.

²⁷ „Cetățean de onoare” al orașului Rio de Janeiro, „Consul de Bolivia” în Honolulu-Hawaii, „Profesor Emeritus” al Universității din Honolulu-Hawaii, Decorația de Onoare a Meritului Cultural cu grad de Comandor acordată de Ministerul Educației și Culturii din Bolivia, inclus în *Istoria literaturii braziliene*, „între alți scriitorii europeni exilați în Brazilia”, după cum reamintește el în vol. lui Gabriel Stănescu, *România din Lumea Nouă*, p. 316.

²⁸ Poemul este intitulat *A kiss, un baiser, un bacio*. Îl reproduc mai jos (în traducerea mea, în colaborare cu o tânără braziliancă licențiată în Litere, Glauce Postatni): *A kiss, un baiser, un bacio* / pentru căldura cu care un pământ l-a adoptat, un adio / Așa a vrut al nostru Ștefan Baci / Să-l salute pe bătrânul său Rio. // Nu prea demult, numai treizeci de primăveri / timpul cu sârg veșnicia o țese. / Între dezamăgiri și neînțelegeri / Lumina oricum o culese / (sau penumbra) ca amintire / a oamenilor și a zilelor ce privesc în urmă / în calma lor trecere / când atâtea lucruri tot la prezent se conjugă. / Ziare și troleuri și *mortadela* / masa pe fugă, într-un minut. / Împotriva nenorocului acela / Poezia: ultim adăpost și scut. // Ale Hawaiiului plaje și valuri / sărutate de sălbatică brize și soare / nu-l vor duce nicicând pe Baci pe străine maluri; / Un *carioca* el este, pentru noi supremă onoare.

Ce au scris / ce scriu, ce forme literare au adoptat / adoptă cu precădere scriitorii români care trăiesc acum în alt peisaj literar ar putea constitui un alt paragraf în cercetarea fenomenului cultural din afara României și cu fixare expresă a celui din spațiul transatlantic.

Comentând un volum semnat de Dorin Tudoran (*De bună voie, autobiografia mea*, Editura Nord, Danemarca, 1986), Sanda Golopenția se referea chiar la un alt gen literar, un „hibrid” născut din condiția și din experiența diferită a autorului: „Exilul românesc pare a fi rodit o nouă formă literară, hibridă, alăturând inedit notații de jurnal, poezii, interviuri și eseuri politice și echivalând, am putea spune, cu salutul de rămas bun și cu auto-prezentarea. Cărți de hotar între cele două vieți care ne-au fost hărăzite. Cărți de plecare târzie în cazul de care ne ocupăm, la 40 de ani Tudoran, la 58 de ani Caraion, în care, înainte de a trage aer în piept, autorul adresează un ultim cuvânt celor din cauza cărora a luat drumul pribegiei încercând rostirea epuizantă a eșecului înțeles și astfel, poate, izbăvitor. Autobiografiile acestea *de bună voie* aduc cu apa moartă din poveste. Ele realipesc fărîmele în care a fost îmbucătățită viața ucisă și permit reîntregirea unui trup care se va bucura, cine știe, de întâlnirea proaspătă cu apa vie”²⁹.

Subliniem faptul că autorul, ca și comentatoarea trăiesc în Statele Unite, iar cartea în discuție a fost publicată de asemenea la o editură din afara României.

O temă predilectă a autorilor expatriați este tocmai exilul, avatarurile unei vieți obligate de istorie să ia totul de la capăt, să se adapteze altei culturi, ca și altei limbi, iar raportarea la dubla experiență pe care au trăit-o dă individualitate literaturii române scrise în exil.

Dublu, „cu o față întoarsă spre prezent și cu una spre trecut”, așa cum vede exilatul Sanda Golopenția (și din experiență proprie)³⁰, acesta, când e scriitor, scrie cărți în care această experiență cu totul specială nu are cum să nu transpară. Astfel de cărți au scris Gabriel Stănescu, Sanda Golopenția, Constantin Eretescu, dar și Constantin Virgil Negoită ori Mirela Roznoveanu. Astfel, în *Cartea plecării*, sintetizează Sanda Golopenția, „vorbeam despre intelectualul român și întâmplările sale atunci când se exilează / emigrează în SUA.” Și în *Cartea plecării*, și în *America, America* sau în *Vămile grave*, profesoara de la Brown University demonstrează „cum am învățat să trăim românește aici”³¹.

Presă literară din exil

Majoritatea scriitorilor care s-au văzut nevoiți să trăiască pe alte pământuri a continuat (ori a inițiat chiar) o legătură cu cititorii și pe o cale mai directă cu ajutorul presei de limbă română și cu deosebire prin presa literară.

„Refugiații din exil au reușit să coaguleze un consens cultural, ale cărui valori le-au propagat prin revistele, societățile și cercurile lor”, sublinia Eva Behring în cercetarea sa asupra fenomenului exilului românesc dintre 1945 și 1989. Chiar dacă nu întotdeauna aceste reviste au putut avea o viață îndelungată, iar societățile nu au fost capabile să strângă un număr foarte mare de simpatizanți, totuși activitatea lor a reușit să imprime o anumită atitudine între membrii comunității.

De-a lungul timpului, cei care au înțeles că „paranteza” exilului se transformase în durată a unei vieți au editat reviste, au înființat edituri, au tipărit cărți, s-au grupat în

²⁹ Sanda Golopenția (1986), v. Editura LiterNet.ro.

³⁰ V. Sanda Golopenția, în vol. lui Gabriel Stănescu *Românii din Lumea Nouă*, p. 172.

³¹ *Ibidem*, p. 181, 182.

jurul unor societăți cu scop cultural, menținându-și astfel identitatea și contribuind la îmbogățirea culturii noastre, mai ales în perioada în care aceasta era amenințată de nonvaloarea proletcultistă³². Unii au folosit chiar microfonul (Vocea Americii și Europa Liberă) pentru a-și continua lupta cu impostura și agresiunea nonvalorii. Un capitol special într-o evaluare a menținerii identității îl constituie astfel bogata producție de presă (în general, literară, în special), dar și asociațiile inițiate de scriitorii români dincolo de Atlantic.

Astfel, în „Procesul verbal” al ședinței Comitetului Național Român din 16 iulie 1951 de la Washington, citim, printre altele, despre aprobarea „publicării la Lisabona a unei noi edițiuni a poeziilor lui Eminescu”. În 1955, Comitetul Național Român are un sediu oficial și la New York, în birourile de pe 57 Street se prevedea adăpostirea „colecțiilor crescânde de ziare și reviste”, precum și biblioteca respectivului Comitet³³.

Nevoia de a-și continua activitatea jurnalistică, coroborată cu cea culturală, l-au determinat pe un Ștefan Baciș să înființeze în îndepărtatul continent latino-american (Brazilia) reviste literare („Mele”) să contribuie la înființarea alteia („Înșir-te, Mărgărite”) sau pe Valeriu Anania, în perioada americană, să scrie singur caseta de literatură *Noi* (de data aceasta, nu atât pentru a umple un gol, cât mai ales „pentru a goli un plin”, preaplina sufletesc al celui aflat departe de țară, așa cum singur mărturisea în articolul de fond al primului număr!)³⁴.

Aproape pretutindeni unde s-au așezat români, vom găsi și o formă de presă în care se exprimă. Am putea da și alte exemple mai recente.

În Canada, la Toronto, se tipărește „Observatorul”, revistă distribuită gratuit în Canada și SUA, având drept colaboratori scriitorii români de pretutindeni, cu rubrici de larg interes deopotrivă pentru cititori din toate ariile geografice.

În Statele Unite apare (pentru scurt timp, din păcate) „Agora”, condusă de Dorin Tudoran, iar din 1996 – „Lumină lină. Gracious Light” (revistă de teologie și spiritualitate ortodoxă, axată în cea mai mare parte pe publicarea de eseuri, poezie, proză ale scriitorilor români de pretutindeni, dar și pe reflectarea activității culturale a

³² „Avem credința că în acest fel am servit, pe măsura puterilor noastre și în grele condițiuni ale surghiunului cultura română”, citim în Darea de seamă a Fundației Universitare Regele Carol I (v. Ion Calafeteanu, *Exilul românesc. Erodarea speranței. Documente (1951-1975)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 90).

³³ *Ibidem*, p. 335.

³⁴ Conștient de singularitatea sa în cadrul literelor românești, dar și de însingurarea celui ce pendulează între două lumi („dintr-o societate pleasem și în ceastălaltă nu aveam ce căuta!”), Valeriu Anania se confesează potențialului cititor în „Noi”, nr. 1, ianuarie 1970, Detroit, Michigan, p. 1. Și mai departe: „Nu fie de mirare, deci, că între singurătatea și tristețea noastră ne-am hotărât să scoatem o casetă de literatură.” Primul număr a apărut în ianuarie 1970 la Detroit, Michigan. Revista se prezintă în format A8 și are patru pagini de hârtie velină. Titlul „Noi” este scris cursiv, cu mov. Începutul, firesc, îl face un „Cuvânt înainte”, o explicație în cea mai aleasă limbă română, cu adăpări continue la izvoarele metaforei, în care se dezvăluie direct și indirect intenții, dureri, însingurări, frustrări, dar și un program al „lipsei de program”, al subiectivității creatoare cu alte cuvinte:

„Caseta noastră de literatură nu vrea să aibă nici program și nici școală. Va publica, la întâmplare, ceea ce i se năzarește unicului ei colaborator, în limitele celor patru pagini mici, a căror tipărire, neprijinită pe nici măcar un abonament, îi adaugă sărăciei noastre încă un vot. Scriind pe coloane diverse și dăruindu-ne-n frânturi, ne va fi dat, poate, să nu experiem alienarea la care obligă Occidentul, să lunecăm pe lângă teama care împuținează și însingurarea care ucide și, până la urmă, să băgăm cât mai puțin de seamă că noi, de fapt, suntem eu.”

membrilor comunității românești din New York, ce activează în Cenaclul „Mihai Eminescu”³⁵). Directorul ei, cel care a înființat-o în 1996, este Theodor Damian. „Lumină lină. Gracious Light” are un profil unic, îmbinând dimensiunea spirituală cu cea literară, adăugând totodată informații despre activitatea culturală a unei părți a comunității românești din New York. „Teologia și literatura deja fac o combinație strălucită, amintindu-ne iară și iară că aceste dimensiuni ale vieții unei societăți nu pot fi separate (...). „La aceste două dimensiuni, păstrate aici, în urma divorțului din lumea secularizată, în mariajul lor original, s-a adăugat în cazul nostru, în paginile finale ale revistei, oglinda vieții comunitare care gravitează în jurul Bisericii. (...) această oglindă devine document de imensă valoare socială, religioasă istorică pentru cercetătorul interesat de viața românilor din afara granițelor țării”, sintetiza fondatorul ei în prefața la volumele retrospective slăvite de Aurel Sasu și Carmina Popescu la împlinirea a zece ani de la înființarea revistei³⁶.

O altă revistă româno-americană este și „Origini. Romanian Roots”, fondată de Gabriel Stănescu. Emigrat în Statele Unite, scriitorul nu s-a rezumat la a-și scrie cărțile, ci a înființat o revistă, o asociație (LiterArt), precum și o editură unde publică în limba română și limba engleză scriitori români, sau americani care au scris despre autori români (vezi, de exemplu, Mac Linscott Ricketts, *Rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade*).

Și „Lumină lină” și „Origini” stabilesc astfel o „punte de legătură” între manifestările culturale din ambele zone ale „exilului creator”, din țară și din afara ei. Toate acestea le mărturisește Gabriel Stănescu într-o retrospectivă-răspuns la întrebări de reporter. Astfel, revista și-a propus „recuperarea valorilor culturii spirituale a exilului ca și conservarea prezențelor românești în lume”, deoarece, continuă directorul ei, „revista „Origini-Romanian Roots” funcționează ca o punte între cultura din afara granițelor țării și cea din România, ea având și rolul de factor de stabilitate culturală prin conservarea limbii culte a tradițiilor românești”³⁷.

Mărturiile ale vieții românilor de oriunde s-ar afla și, în cazul de față, cei din spațiul american, presa, cărțile, societățile, întrunirile devin documente care, dacă nu sunt cunoscute și cercetate în totalitate, vitregesc istoria culturii românești.

Cele expuse aici sunt numai un grăunte de nisip pe care îl dorim crescut într-o cercetare de amploare și pe cât posibil exhaustivă în ceea ce privește fenomenul cultural românesc din spațiul american.

Credința noastră este că întreaga activitate culturală de dincolo de Atlantic este o parte componentă, un „complement literar din țară” (așa cum susținea și Sanda Golopenția³⁸ referindu-se la întreaga literatură a exilului) și de aceea oricare latură dezvăluită prin cercetare va veni în completarea unei imagini de ansamblu a literaturii române.

³⁵ „Lumină lină” a fost fondată în 1996 de Theodor Damian; redactor șef – Mihaela Albu.

³⁶ V. Theodor Damian – „Un destin și o misiune la ceas aniversar”, în vol. *Căile lumini*, autori Aurel Sasu și Carmina Popescu, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2005, p. XII.

³⁷ V. interviul din „Conexiuni” nr. 15, mai 2006.

³⁸ V. Sanda Golopenția în vol. *Români din Lumea Nouă*, p. 185.

Bibliografie

- Alexandrescu, Sorin, *Identitatea în ruptură. Mentalități românești postbelice*, București, Univers, 2000.
- Behring, Eva, *Scritori români din exil. 1945-1989*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.
- Calafeteanu, Ion, *Exilul românesc. Erodarea speranței. Documente (1951-1975)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrisilor. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, Editura „Jurnalul literar”, 1998.
- Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, Editura Libra, 1999.
- „Origini. Romanian Roots”, nr. 1-2, January-February 2001.
- „Origini. Romanian Roots”, nr. 7-8, July-August 2003.
- Sasu, Aurel, Carmina Popescu, *Căile luminii*, Cluj-Napoca, Editura Eijon, 2005.
- „Secolul 20”, nr. 10-11-12/ 1997 și 1-2-3/1998.
- Stănescu, Gabriel, *Românii din Lumea Nouă*, Norcross, Georgia, Criterion Publishing, 2003.
- Ungureanu, Cornel, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Timișoara, Editura Amacord, 1995.

Romanian Cultural Phenomenon in the American Territory

It could be an exercise of moral responsibility by locating the works of the artists, the writers or the scholars who chose to live outside of Romania in the zone of utmost interest for the Romanian culture. For almost fifty years, during the communism, we were ignoring them (with some exceptions) and even the authors of the dictionaries or histories of literature avoided integrating in the Romanian literature a series of works of the exiled writers.

Today, the writers who live(ed) in exile, the Romanian writers living outside the native country are a subject of more and more books³⁹. Writers as Aron Cotruș, Vintilă Horia or Matei Vișniec, Norman Manea, important names of the exile from another age of the Romanian literature, are comprised in *The Essential Dictionary of the Romanian Writers*, the referrals about them being written by the critic and academic authorities. Some Romanian writers who lived in exile make also the object of a series of monographs and of interesting doctor's degree theses.

Aurel Sasu, one of the authors of the *Dictionary of Romanian literature*, wrote somewhere that “the Romanian literature is only one in Bucharest, New York, Madrid, Paris or London.” This is the point of view which must be the start for reviewing the Romanian literature, because there is sometimes, let's admit it, a kind of inertia and lack of concern towards the exile writings, equally blameful like is the opponent tendency, of an enthusiastic recovery which substitutes the aesthetical criterion with a more or less traumatic biographical experience of the exile.

After leaving the country after 1945, some Romanians chose France, because of the language and the cultural background, and also Spain. Some of them remained in Europe, others emigrated again and went to the United States, countries of Latin America or Canada.

³⁹ Eva Behring's book *The History of the Romanian Literature in Exile, 1945-1989*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001; Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989. Scriitori, reviste, instituții, organizații*, București, Editura Compania, 2003; Aurel Sasu, *The Dictionary of the Romanian Writers in the USA and in Canada*, Bucharest, Albatros Publishing House, 2001; Gabriel Pleșea, *Romanian Writers in New York*, Bucharest, Vestala Publishing House, 1998.

There, they continued their work as Romanian writers, “moving” the native country to other geography, trying to build in fact their own Romania. They continued to write into Romanian, to edit journals and magazines in Romanian language, to publish books in their own publishing houses etc. One of the most preeminent scholar and writer, Mircea Eliade, in his *Memories*, said that he didn’t see in exile “a break from the Romanian culture, but only a change of perspective, namely a displacement to diaspora.” So, it is obvious that Mircea Eliade and other Romanian writers (such as Ștefan Baciu, Sanda Golopenția, Constantin Eretescu, Norman Manea, etc.) continued to feel themselves belonging to the Romanian culture.

*Universitatea din Craiova
România*

